

23.6x25.62	1	עמוד 10	ספריים	הארץ -	04/11/2016	55789291-6
מאגנס הוצאת ספרי - 25910						

טרה וקהילה בעת העתיקה: מסורות ההלכה בין יהדות בית שני למשנה

יאיר פורסטנברג. הוצאת מאגנס, 479 עמודים, 125 שקלים

יעל פיש

האנתרופולוגית והסוֹ-צילוגית הבריטית מרי דאגלס לימדה אותנו, בספ־רה הקלאסי "טוהר וסכנה", שלכ־לוך לעולם אינו מופיע באופן מבודד או מנותק מהקשר. כדי ש־בר מה יופיע כלכלוך או כטומאה צריך להתקיים סדר: "במקום שיש לכלוך, יש שיטה". "לעשות סדר" משמעו להקצות מקום ראוי לכל דבר, והוא כרוך בהרחקה של מה שאינו במקומו. באופן זה נעשה סתם חומר לפסולת, ללכלוך, לזיהום או לטומאה.

עוד לימדה אותנו דאגלס, שיש קשר הדוק בין תפישות של טומאה ואופני ההיטהרות ממנה לבין היצי־רה של הקהילה וסימון גבולותיה. הסדר של הטומאה והטהרה הוא סדר חברתי: הוא מגדיר הייררכיות בתוך המרחב הציבורי ומסדיר את המגע בין אנשים במצבים שונים. הוא קובע את מה ואת מי יש להרחיק מחיי היומיום, וכיצד אפשר להשיבם. הלכות הטומאה עצמן נהפכות לסף הקבלה לקהילה: ההשתייכות לקהילה נקבעת לא על בסיס ההבחנה בין טוהרים לטמאים אלא על פי עצם קבלת המרות של הלכות טומאה אלה ולא אחרות. וכך מתקיימת אנלוגיה עמוקה בין עקרונות ההסדרה, המבחינים בין הטהור לטמא, לבין גבולותיה של הקהילה עצמה, גבולותיה של הגוף הפוליטי שמרחיק מעצמו את מי שאינו מקבל את שיח הטומאה.

יאיר פורסטנברג מתחקה בס־פרו "טרה וקהילה בעת העתי־קה: מסורות ההלכה בין יהדות בית שני למשנה" אחר ההסדרה של הטו־מאה והטהרה בהלכה היהודית של העת העתיקה המאוחרת. במידה רבה מחקרו הוא דאגלסי במובהק. עיקר עניינו בהבדלים בין הלכות הטהרה של הקבוצות היהודיות השונות בי־מי הבית השני (ובעיקר, כיצד נבד־לו הפרושים מקבוצות אחרות כמו כת מדבר יהודה והנוצרים הראשו־נים) ולאחר החורבן (הלכות התנאים לדורותיהם), והאופנים שהללו שימ־שו כדי להבחין, להבדיל ולהפריד בין הקבוצות. זה ספר על הפוליטיקה של הטהרה ביהדות העת העתיקה, שקוב־עת את התנאים למגע עם אנשים שו־נים – עם מי מותר לשבת לשולחן

כלים במקווה טהרה בירושלים. מי נדחקו לשוליים
צילום: מיכל פתאל

חבר, אתה טמא

המחקר הזה, על הפוליטיקה של הטהרה ביהדות העת העתיקה – עם מי מותר לשבת לשולחן האוכל, ממי מותר לקנות סחורה, את מי מותר להכניס הביתה – קובע בעצם את גבולות הקהילות השונות

האוכל, ממי מותר לקנות סחורה, את מי מותר להכניס הביתה – ובכך קו־בעת את גבולות הקהילות השונות. המחקר החדשני והיסודי הזה משר־טט, מתוך ספרויות התקופה העומ־דות לרשותנו (הברית החדשה, כתבי־כת קומראן, ספרות בית שני, המשנה, התוספתא והמדרשים) ופעמים גם מן הממצא הארכיאולוגי, תמונה עשירה ומפורטת של חיי היומיום של יהודים בעת העתיקה.

אך זוהרו של הספר הוא בחריגה מן האפשרויות שהציבה דאגלס. אולי בגלל היותה אנתרופולוגית חשבה דאגלס על טומאה וטהרה – גם כשעסקה במקורות יהודיים – כתופעות נתונות וסטטיות שיש להן מבנה עומק וקווי מתאר יציבים ואחדותיים. לעומתה מבין פורסטנברג שהוא עוסק במערכות שנמצאות בתהליכים עזים של שינוי ותנועה. זה הכוח החדשני של ספרו, ובוהו טמונה תעוזתו. ספרות התנאים, למשל, מופיעה כספרות עשירה שממנה אפשר לחלץ לא

שהיו חשודים בהפצה לא מודעת של טומאה בשל בורותם. פורסטנב־רג מצביע על גישה המופיעה במסכת טהרות במשנה, ולפיה יש לפקח על "עם הארץ" שבא במגע עם חפציו של "החבר". הוא מראה כי מן המשניות הללו משתמעים יחסים של מגע מת־מיד: "עם הארץ" עשוי לשהות בביתו של "החבר", חפציו עשויים להיות במשמורת של "עם הארץ" ועוד כה־נה תופעות האופייניות לחיים קרו־בים ומשותפים.

ההלכה המשנאית קובעת שיש לפקח על "עם הארץ" כדי לדעת אילו כלים טימא, אם בכלל, וכי־צד יש לנהוג במקרים שלא ברור אם הפיץ טומאה. לעומת זאת, במ־קום אחר במשנה – במסכת דמאי

"עם הארץ" היו חשודים בהפצה לא מודעת של טומאה בשל בורותם. אן מן המשניות משתמעים יחסים של מגע מתמיד: "עם הארץ" עשוי לשהות בביתו של "החבר", חפציו עשויים להיות במשמורת של "עם הארץ" ועוד תופעות האופייניות לחיים קרובים

– עולה אסטרטגיה שונה באופן יסו־די: "המקבל עליו להיות חבר, אינו מוכר לעם הארץ... ואינו מתארח אצל עם הארץ ולא מארחו אצלו בכסותו" (משנה דמאי ב, ג). כלומר, בניגוד למ־שנה בטהרות, המסדירה את הלכות הטהרה בלי להניח או לתבוע הפ־דה בין "חבר" ל"עם הארץ", קובעת המשנה בדמאי מדיניות של הרחקה והפרדה ביניהם. פורסטנברג מצרף ממקורות שונים חומרים המתארגנים לכאן ולכאן על פי מדיניות של הפ־רדה (כבמשנה דמאי) או של טהרה ללא הפרדה (כבמשנה טהרות) ומ־ראה כי אתוס ההפרדה קדום יותר ואופייני להלכה מימי בית שני, ואילו מדיניות הטהרה כלא הפרדה עוצבה מתוך המציאות החברתית של הת־נאים המאוחרים בגליל. בהלכה הק־דומה, כדי להשתייך לחבורה היה על "החבר" להיבדל באופן מוחלט מה־סביבה הטמאה, ואילו בהלכה הת־נאית המאוחרת יותר, "חבר" היה מי שהקפיד על טהרה, גם לצד ובקר־ב"עם הארץ". הלכות הטהרה משתנות ואיתן מתעצב מחדש גם עצם המוכן הפוליטי של היות "חבר".

היסטוריה אנתרופולוגית מסוג זה מעלה הרהור על האפשרות לחצות את הקווים מהטקסטים אל החיים האמיתיים ובחזרה. המשנה והתוס־פתא אינן תעודות המשקפות בפש־טות את האופן שבו אנשים חיו בזמן. הן גם מסמכים אידיאולוגיים, המב־קים שים לקדם מדיניות מסוימת שאין לה עדיין קיום ממשי בשטח. קשה לק־בוע מתי הן מתארות את המציאות ומתי מתרחקות ממנה. ועדיין, פו־רסטנברג מאמין שאף שהוא עוסק ב"מסורות ההלכה", כפי שאומרת כו־תרת ספרו, אלו מלמדות אותנו דבר־מה על החיים הממשיים – ומב־עד להלכות ולמסורות הטהרה אפ־שר ללמוד על היחסים בין הקבוצות הללו כפי שהתקיימו בחיי היומיום של בני הקהילה.

הספר רצוף חידושים עמוקים, ועל כן ראוי לשבח גם על איכות הכ־תיבה שלו. פורסטנברג עוסק בחו־מרים המסובכים ביותר בספרות ההלכה, המרתיעים גם תלמידים וחו־קרים מיומנים. הוא עוסק בפילולו־גיה ובחקר המקורות שאינם נחלת הכלל, וגם טענותיו ההיסטוריות מו־רכבות ועשירות. על רקע זה ראוי־ה לציון הכתיבה הבהירה והקולחת, כך שהוא חורג מתחום ההשפעה של ספר יסוד בחקר ספרות חז"ל ובית שני. יש בו מקרה בווח עשיר ומאתגר לדיון שהחלה בו דאגלס, וחשיבות לבעיות שורשיות במחקר היסטורי ואנתרו־פולוגי ובאפשרויות הגלומות בנקו־דות ההשקה ביניהם.